

Paweł Staniszewski

Diecezja janowska czyli podlaska w świetle schematyzmu z 1861 roku

Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne 15/2, 35-52

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. PAWEŁ STANISZEWSKI

DIECEZJA JANOWSKA CZYLI PODLASKA W ŚWIEŹLE SCHEMATYZMU Z 1861 ROKU

Od początku XIX wieku we wszystkich polskich diecezjach zjawiskiem powszechnym stały się wydawane tzw. schematyzy, nazywane zamiennie elenchusami czy katalogami. Początkowo stanowiły one dodatek do rubryceli i były redagowane w języku łacińskim, później przybrały postać druków samostyńnych. Stanowią one ważne źródło historyczne¹, mimo, iż niektóre kategorie zamieszczanych w schematyzmach informacji, zbieranych drogą ankiety od proboszczów, mogą wymagać kontroli innymi źródłami.

Przedmiotem mego zainteresowania jest diecezja podlaska w świetle schematyzy z 1861 roku. Wziąłem pod uwagę schematyzy przeciętne, a więc średnio rozwinięte. Wybrałem zaś diecezję podlaską, bowiem w tym roku przypada 190 rocznica jej powstania. Powołał ją do życia papież Pius VII bullą *Ex imposita nobis* z 30 VI 1818 roku². Całość diecezji została wyłączona z obszaru diecezji lubelskiej, będącej w granicach województwa podlaskiego, a obejmującej 11 dekanatów, 118 parafii i 2 filie³. Terytorium diecezji przed rokiem 1805 (erekcja diecezji lubelskiej) wchodziło w skład trzech różnych biskupstw; ok. 55 parafii, wraz z Janowem, należało do diecezji łuckiej, 21 parafii z Garwolinem i Liwem – do diecezji poznańskiej (archidiakoniat warszawski), 46 parafii i filii przed rokiem 1790 do diecezji krakowskiej i 3 parafie przed 1790 – w skład diecezji chełmskiej⁴.

W ramach represji po powstaniu styczniowym, ukazem cara Aleksandra II z 20 maja 1867 roku diecezja została skasowana i włączona do lubelskiej⁵. Ówczesny biskup podlaski B.P. Szymański, wywieziony do Łomży, delegował 22 września 1867 roku jurysdykcję na całą diecezję ówczesnemu ordynariuszowi

¹ Zob. T. D ł u g o s z, *Schematyzy diecezjalne jako źródło historyczne*. W: *Sprawozdania z czynności wydawniczej i posiedzeń naukowych oraz kronika Tow. Nauk. KUL*. Lublin 1962, nr 12, s. 86-89.

² B. K u m o r, *Granice metropolii i diecezji polskich (966-1939)*. „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” (dalej: ABMK). T. 20: 1970, s. 315.

³ T a m ż e, s. 317.

⁴ F. J a c z e w s k i, *Podlaska diecezja*. W: *Encyklopedia kościelna Nowodworskiego*. T. 20. Warszawa 1894, s. 36.

⁵ Archiwum Diecezjalne w Lublinie (dalej: ADL): Akta dotyczące zniesionej diecezji podlaskiej r. 1867. Repertorium 60 nr 135 (dokument oryginalny papierowy).

lubelskiemu ks. K. Sosnowskiemu, co wkrótce potwierdziła osobnym dekretem rzymska Kongregacja Konsystorialna⁶. W roku 1880 na podstawie art. 10 umowy przedwstępnej między Rosją a Stolicą Apostolską z 31 października 1880 roku diecezja podlaska została powierzona „na zawsze”, jako administratorowi apostołskiemu, biskupowi lubelskiemu⁷. W dziewięć lat później bullą Leona XIII z 30 grudnia 1889 r. diecezja została kanonicznie złączona z diecezją lubelską⁸.

Obradująca w dniach 11-12 grudnia 1917 roku Konferencja Biskupów metropolii warszawskiej, pod przewodnictwem arcybiskupa A. Kakowskiego, zwróciła się z prośbą do papieża Benedykta XV o przywrócenie diecezji podlaskiej i wyznaczenie na jej stolicę Siedlec⁹. W odpowiedzi Benedykt XV bullą *Commisum humilitati nostrae* z 24 września 1918 roku, odłączył diecezję podlaską od lubelskiej i przywrócił ją do życia w dawnych jej granicach oraz zamianował, po pięćdziesięcioletniej przerwie, biskupa w osobie ks. Henryka Przeździeckiego¹⁰.

Podczas swych ponad 170-letnich dziejów diecezja podlaska (dzisiaj *siedlecka*) odegrała w historii Kościoła w Polsce znaczną rolę ze względu na problem unicki i fakt, że rząd carski traktował ją jako teren eksperymentów swej polityki wobec Kościoła w Królestwie Polskim.

Przypatrmy się bliżej tej diecezji przez pryzmat schematyzmu diecezjalnego z 1861 roku.

Biskupi

Stolicą diecezji był Janów Podlaski a biskupem diecezjalnym - Beniamin Piotr Paweł Szymański. Diecezję objął po 17-letnim osieroceniu jako jej trzeci biskup. Beniamin Szymański urodzony w 1793 roku, kapucyn, święcenia kapłańskie przyjął w zakonie w 1816 roku. Pełnił urząd prowincjała (1836) i komisarza generalnego (1856) swego zakonu. Wyznaczony na biskupa podlaskiego przez władze rosyjskie prekonizację papieską otrzymał 18 września 1856 r. Sakrę biskupią przyjął 1 lutego 1857 roku w Warszawie. Rządy w diecezji objął 3 kwietnia tegoż roku, zaś uroczysty ingres do katedry janowskiej odbył 7 czerwca¹¹. Po zniesieniu diecezji ukazem carskim 12 sierpnia 1867 roku, bp Szymański deportowany został do Łomży. Zmarł 15 stycznia 1868 roku¹².

⁶ F. J a c z e w s k i, *Podlaska diecezja*, s. 38.

⁷ B. K u m o r, *Granice metropolii i diecezji polskich*, s. 316.

⁸ „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie”. r. 1: 1919, nr 2, s. 7-8.

⁹ A. K a k o w s k i, *Z niewoli do niepodległości. Pamiętniki*. Kraków 2000, s. 767.

¹⁰ J. W ł o d a r c z y k, *Historia diecezji siedleckiej czyli podlaskiej*. „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie”, r. 31: 1962, s. 262.

¹¹ *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi* (dalej: HC). Wyd. Conradus E u b e l i in. T. 8. Patavi 1978, s. 315.

¹² P. A l e k s a n d r o w i c z, *Diecezja siedlecka czyli podlaska (1818-1868)*. Siedlce 1971, s. 97-102.

Biskupem pomocniczym w diecezji podlaskiej był ks. Józef Twardowski, tytularny biskup amyzoneński. Urodził się w 1797 roku. Święcenia kapłańskie przyjął w 1821 r. Zanim został sufraganem podlaskim, był kanonikiem podlaskim, proboszczem w Trzebieszewie, profesorem i rektorem seminarium duchownego w Janowie Podlaskim oraz w latach 1855-1857 wikariuszem generalnym i kapitulnym. Nominację na biskupa tytularnego Amyzon i sufragana podlaskiego otrzymał 3 sierpnia 1857 roku, zaś sakrę biskupią przyjął 21 grudnia tegoż roku. Zmarł 19 stycznia 1868 roku¹³.

Kapituła

Zgodnie z tenorem bulli erekcyjnej z 1818 roku, utworzono w diecezji podlaskiej kapitułę katedralną, która składała się z 4 prałatur i 8 kanonii¹⁴. W 1861 roku godność dziekana kapituły piastował bp Józef Twardowski. Archidiaconem był ks. Andrzej Zawadzki, curatus kościoła parafialnego w Myszkowie. Scholasterię posiadał ks. Adam Białobrzeski, curatus kościoła parafialnego w Skibniewie, natomiast kustodię ks. Kazimierz Grzegorz Dobrowolski, protoprezbiter apostolski, kanonik honorowy Kapituły Katedralnej Lubelskiej, prepozyt kościoła parafialnego w Międzyrzeczu. Gremium kanoników składało się z następujących księży: Wojciecha Drahalskiego, curatusa parafii w Wohiniu, prawnika i egzaminatora prosynodalnego, Tomasz Radziszewskiego – curatusa parafii w Niemojkach, Tytusa Zegarta – magistra teologii, infułata, prepozyta parafii w Kodniu, egzaminatora prosynodalnego, provisora Seminarium Duchownego w Janowie, Jana Strussa – curatusa parafii w Ostrówku, Ignacego Jemielitty – prepozyta parafii w Węgrowie, prawnika i egzaminatora prosynodalnego, Felicjana Wojno – kuratora parafii w Żelechowie, prawnika i egzaminatora prosynodalnego oraz Antoniego Gutmanna – curatusa parafii w Okrzeji, prawnika i egzaminatora prosynodalnego.

Nie ma w schematyzmie osobnego zestawienia kanoników honorowych tej kapituły. Można ich wychwycić na podstawie odpowiednich adnotacji przy nazwiskach księży. Godność tę piastowało w 1861 roku 21 kapłanów diecezji podlaskiej: Alexandrowicz Wincenty, regens seminarium duchownego, proboszcz w Mordach, Balcewicz Augustyn proboszcz w Gorznie i dziekan dekanatu łaskarzewskiego, Bucelski Wojciech proboszcz w Kopytnicy, Firsiurowski Teodor proboszcz w Zbuczynie, Grzymała Szymon proboszcz w Adamowie, Karnicki Andrzej proboszcz w Sokołowie, Krajewski Paweł wicekustosz w Janowie, Krassowski Wincenty proboszcz w Zembrowie, Lipka Franciszek proboszcz w Przesmykach i dziekan janowski, Lipka Jan proboszcz w Stoczku i dziekan węgrowski, Mystkowski Wojciech proboszcz w Grębkowie, Rzewuski Gracjan prepozyt w Lwie, Surowiecki Marcin proboszcz w Sadowym, Siewruk Jan

¹³ HC, s. 97; P. A l e k s a n d r o w i c z, *Diecezja siedlecka*, s. 96-97.

¹⁴ B. K u m o r, *Granice metropolii i diecezji polskich.*, s. 317.

proboszcz w Kossowie, Szablowski Kazimierz proboszcz w Siedlcach, Szukalski Paweł proboszcz w Drażgowie, Ściegosz Ignacy mieszkający jako rezydent we własnej wsi Bałki na terenie parafii Sokołów¹⁵, Wierzbicki Jan proboszcz w Garwolinie, Wiśniewski Kazimierz proboszcz w Parysowie, Wojciechowski Marcin prepozyt w Łosicach i Żebrowski Jan proboszcz w Mokobodach.

Pewna liczba księży diecezji podlaskiej piastowała kanonie honorowe w różnych kapitułach poza diecezją. W kapitule katedralnej w Lublinie sześciu było kanonikami honorowymi, mianowicie: wspomniany już Kazimierz Dobrowolski prepozyt w parafii Międzyrzec, Michał Łojkowski proboszcz w Pruszyńcu i dziekan siedlecki, Piotr Piwoni proboszcz w Ostrówkach i dziekan międzyrzecki, Jan Radziszewski proboszcz w Bordziłówce, Jakub Roszkowski proboszcz w Łukowie oraz Hipolit Stawiński proboszcz w Parczowie i dziekan parczowski.

Kanonie honorowe w kapitule kolegiackiej w Kaliszu posiadało 5 księży: Erazm Parys proboszcz w Sterdyni, Ludwik Pawlikowski proboszcz w Suchożebkach, Józef Wnorowski proboszcz w Wereszczynie i Józef Zawistowski proboszcz w Skrzyszewie. W sumie 12 kapłanów diecezji podlaskiej było kanonikami gremialnymi (w tym 4 posiadało prałatury) a 32 kapłanów obdarzonych było godnością kanonika honorowego jakiejś kapituły (w tym 12 – poza macierzystą diecezją).

Instytucje diecezjalne

Do pomocy biskupowi w realizacji spraw administracyjnych i sądowych służył Konsystorz Generalny, będący połączeniem dawnego oficjalu generalnego z kurią biskupią. Pełnił on także funkcję sądu biskupiego. Na czele konsystorza stał prezes, Kazimierz Dobrowolski, protonotariusz apostolski prałat, kustosz katedry janowskiej, kanonik honorowy kapituły katedralnej w Lublinie, prepozyt parafii w Międzyrzeczu. Urząd sędziów surogatów piastowali: ks. Paweł Szukalski, kanonik honorowy kapituły katedralnej podlaskiej i ks. Wincenty Alexandrowicz, również kanonik honorowy tejże kapituły. Asesorem konsystorza był ks. Kajetan Domański, curatus parafii Bobrowniki. Połączone funkcje asesora i notariusza pełnił ks. Józef Tęczyński, prepozyt parafii w Kocku. Ks. Tadeusz Górczyński, profesor seminarium duchownego w Janowie, występował w konsystorzu jako obrońca węzła małżeńskiego zaś ks. Jakub Łubkowski jako sekretarz konsystorski. Ponadto urząd adwokatów stron procesowych (*advocati partium litigantium*) pełnili: ks. Franciszek Jaczewski, vice-regens i profesor seminarium Duchownego w Janowie, ks. Antoni Jaroszewicz, również profesor tegoż seminarium oraz ks. ks. Albert Marczewski, także profesor w/w seminarium.

Przy konsystorzu oprócz wyżej wymienionych księży pracował 12-osobowy zespół sędziów prosynodalnych. Większość z nich, tj. 9 było członkami kapi-

¹⁵ *Resid. In propria villa Bałki, Ignatius Ściegosz Can. H. Cath. Podl.*

tuły katedralnej w Janowie Podlaskim. Byli to księża: bp Józef Twarowski, Kazimierz Dobrowolski, Wojciech Drahalski, Tytus Zegart, Ignacy Jemielity, Andrzej Krakuski, Antoni Gutmann, Paweł Szukalski i Wincenty Alexandrowicz. Dwaj ostatni byli kanonikami honorowymi w/w kapituły. Ponadto w skład powyższego gremium sędziów prosynodalnych wchodził księża: Kajetan Romański, Józef Tęczyński i Tadeusz Górczyński.

Ponadto przy Konsystorzu Generalnym ukonstytuowane były trzy inne zespoły księży do wykonywania ściśle określonych czynności. Pierwsze gremium złożone z dwunastu członków, tzw. egzaminatorzy prosynodalni, mianowani spośród prałatów i kanoników kapituły katedralnej oraz profesorów seminarium duchownego, przyjmowali egzaminy konkursowe od kandydatów na beneficja kościelne¹⁶. Drugi zespół stanowili egzaminatorzy (w liczbie siedmiu), którzy egzaminowali kandydatów do stanu duchownego. Tutaj pięciu z siedmiu mianowanych księży stanowili profesorowie seminarium duchownego. Wreszcie trzecią grupą (25 kapłanów) byli egzaminatorzy udzielający jurysdykcji do słuchania spowiedzi. W tym gremium większość stanowili duszpasterze, proboszczowie (często kanonicy honorowi kapituły katedralnej janowskiej).

Seminarium Duchowne

W 1861 roku diecezja siedlecka posiadała jedno seminarium duchowne w Janowie. Schematyzm pozwala nam poznać skład osobowy przełożonych i grona wykładowców, wykładane przez nich przedmioty oraz liczbę i nazwiska alumnów. Otóż w powyższym seminarium funkcję regensa (rektora) pełnił wspomniany już ks. Wincenty Alexandrowicz, kanonik honorowy podlaski. Wykładał on teologię moralną, pastoralną i katechetykę. Jego zastępcą – wiceregenssem – był ks. ks. Franciszek Jaczewski, wykładający Pismo Święte i ceremonie (*Sacrorum Rituum*). Z kolei w/w ks. Tadeusz Górczyński, egzaminator prosynodalny, kandydat świętej teologii nauczał teologii dogmatycznej, filozofii oraz śpiewu. Wykłady z historii Kościoła i naukę łaciny prowadził ks. Antoni Jaroszewicz, kandydat świętej teologii. Piątym profesorem seminarium duchownego był ks. Albert Marczewski, który nauczał prawa kanonicznego, homiletyki, patrologii, języka polskiego i historii powszechnej. Przyglądając się gronu profesorskiemu z łatwością można zauważyć, iż każdy z wykładowców łączył po kilka różnych przedmiotów, co na pewno obniżało ich poziom. Dodać jeszcze należy, iż w skład *Regimen* seminarium wchodził jeszcze tzw. prokurator, którego funkcję ks. Paweł Piotrowski. Seminarium nie było w pełni niezależne, bowiem posiadało nadzór ze strony konsystorza, z którego ramienia sprawowali członkowie kapituły katedralnej, wspomniani już wcześniej: ks. prałat Kazimierz Dobrowolski i ks. kanonik Tytus Zegart.

¹⁶ B. K u m o r, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772-1918)*. Kraków 1980, s. 222.

Jak dowiadujemy się z Katalogu, studia seminaryjne trwały pięć lat. Przez pierwsze dwa lata alumni zobowiązani byli słuchać wykładów z filozofii, zaś przez następne trzy – teologii. I tak na pierwszym roku filozofii studiowało 5 alumnów, na drugim – 3. Teologię zaś na pierwszym roku studiowało 7 kleryków, na drugim – również 7, natomiast na trzecim – 3. W sumie w tym seminarium przygotowywało się do kapłaństwa 25 alumnów.

Najwyższą w Królestwie Polskim uczelnią teologiczną, nie instytucją diecezjalną, lecz państwową, była Rzymsko-katolicka Akademia Duchowna w Warszawie¹⁷. Przeznaczona ona była dla kształcenia zdolniejszych księży w wszystkich diecezjach i zgromadzeń zakonnych z całej Kongresówki. Studia w Akademii trwały cztery lata. W 1861 roku z diecezji podlaskiej kształciło się na tej uczelni 4 studentów. I tak na czwartym roku studiowało tam 2 kapłanów: ks. Józef Pruszkowski i ks. Julian Rawicki. Z kolei studentem roku drugiego był alumn Stanisław Struss, zaś na roku pierwszym studiował alumn Karol Markowski.

Jak dowiadujemy się z Katalogu, w 1861 roku w diecezji podlaskiej funkcjonowały jeszcze inne instytucje duchowne. Do nich należał Dom Księża Demerytów w Łysej-Górze, w którym zamieszkiwało trzech kapłanów: ks. Wawrzyniec Gogolewski (56 l.), ks. Grzegorz Sadkowski (43 l.) i ks. Józef Wójtkowski (53 l.). Niestety nie było na terenie diecezji domu dla księży emerytów. Ci mieszkali przy parafiach w charakterze tzw. rezydentów. Zagadnienie to obrazuje poniższa tabela.

Tabela nr 1

Księża o statusie rezydenta w poszczególnych parafiach diecezji podlaskiej w 1861 r.

Parafia	Duchowny	Status kapłana w/g zapisu w Katalogu	Rok urodzenia	Rok święceń
Łsobyki	Ks. Stanisław Zakrzewski	Emeryt. Residens	1798	1826
Miedzna	Ks. Feliks Grzymała	Residens	1782	1807
Prostyń	Ks. Józef Gierłowski	Emeritus Resid.	1812	1835
Radzyń	Ks. Ignacy Wojno	Capell. Puelar. Emeryt.	1792	1824
Sarnaki	Ks. Paweł Kępiński	<i>Resideus</i>	1809	1834
Serokomla	Ks. Michał Iwanowski	Residens Emeryt.	1788	1816
Sławatycze	Ks. Józef Omelanowicz	Emeritus residens	1812	1836
Sokołów	Ks. Ignacy Ściegosz	Resid. in propria villa Bałki		

¹⁷ Zob. A. P l e s z c z y ń s k i, *Dzieje Akademii Duchownej rzymsko-katolickiej w Warszawie*. Warszawa 1907.

Stoczek Łukowski	Ks. Paweł Szepietowski	Emerit. Resid.	1800	1826
Węgrów - Konwent oo. Reformatów	Ks. Antoni Stankiewicz	Residens Emeryt		
Wodynie	Ks. Antoni Dmowski – kandydat teologii	Residens	1823	1845
Żelechów	Ks. Kazimierz Miłoszewski	Residens emeritus	1802	1828

Na szczególną uwagę zasługuje tutaj rezydujący na terenie parafii Sokółów ks. Ignacy Ściegosz – kanonik honorowy Kapituły Katedralnej Podlaskiej, który mieszkał we własnej wsi Bałki¹⁸.

Podział administracyjny

Diecezja podlaska była podzielona na 10 dekanatów. Załączona niżej tabela nr 2 prezentuje podział diecezji na dekanaty w 1861 roku.

Tabela nr 2

Podział diecezji na dekanaty

Dekanat	Dziekan	Liczba parafii	Kapłani		Liczba Wiernych
			Diecezjalni	Zakonní	
Biański	ks. Franciszek Garbaczewski	14	17	16	10 737
Garwoliński	ks. Józef Rychliks	9	11	4	19 067
Janowski	ks. Franciszek Lipka	14	21	3	27 884
Łaskarzewski	ks. Augustyn Balcewicz	10	17	-	22 641
Łukowski	ks. Adam Byszewski	10	18	17	34 771
Międzyrzeczki	ks. Piotr Piwoni	9	20	-	27 429
Parczowski	ks. Hipolit Skawiński	10	12	7	16 740
Siedlecki	ks. Michał Łojkowski	16	27	16	37 697
Stężycki	ks. Jakub Węglewski	10	15	2	17 646
Wągrowiecki	ks. Jan Lipka	16	26	10	32 476
RAZEM		118	184	75	247 088

Jak ukazuje powyższa tabela, w skład diecezji podlaskiej podzielonej na 10 dekanatów, wchodziło 118 parafii. Pod względem liczby katolików największy był dekanat siedlecki (37 697 katolików), następnie dekanat łukowski (34 771 kat.)

¹⁸ *Resid. in propria villa Bałki, Ignatius Ściegosz Can. H. Cath. Podl.*

i węgrowiecki (32 476 kat.). Z kolei najmniej wiernych liczył dekanat biański (10 737 kat.) i parczewski (16 740 kat.). Spowodowane to było położeniem geograficznym dekanatów, na terenie których sporą część populacji stanowili greko-katolicy i wyznawcy judaizmu. I tak w dekanacie biańskim w 1861 r. zamieszkiwało 39 019 greko-katolików i 9 344 Żydów, natomiast w dekanacie parczewskim – 34 477 tych pierwszych i 6 685 wyznania mojżeszowego. W niektórych miastach rzymscy katolicy stanowili zdecydowaną mniejszość. Za przykład może posłużyć miasto Biała (stolica dekanatu), w którym mieszkało 2 200 katolików a 6 690 greko-katolików i 3 500 wyznawców judaizmu. Z kolei w mieście Piszczac (ten sam dekanat) żyło tylko 284 katolików wobec 8 200 greko-katolików i 866 Żydów. W tym samym dekanacie biańskim prawie identyczna sytuacja miała miejsce w Kodniu, gdzie mieszkało 506 rzymskich katolików a 7 580 greko-katolików i 809 wiernych wyznania mojżeszowego. Z kolei Włodawa (dek. parczewski) zamieszkała była tylko przez 1 543 katolików wobec 8 721 greko-katolików i 4 350 wiernych wyznania mojżeszowego. Przytoczmy jeszcze jeden przykład z dekanatu międzyrzeckiego. Otóż w stolicy tegoż dekanatu, tj. w Międzyrzecu mieszkało 4 188 katolików oraz 6 565 greko-katolików i 6 234 wyznawców judaizmu. Dodajmy jeszcze, że jedną z najmniejszych była parafia Orchówek (dek. Parczew) licząca zaledwie 162 wiernych, wobec 1 396 unitów. Widać więc, że teren diecezji podlaskiej w dużym stopniu zamieszkały był przez ludność wyznania greko-katolickiego i mojżeszowego.

Największą była parafia w Kocku licząca 9 121 wiernych, w której pracowało 4 kapłanów (proboszcz i 3 wikariuszy). Z kolei drugą co do wielkości była parafia w Łukowie licząca 7 506 wiernych, obsługiwana przez 3 kapłanów (proboszcz i 2 wikariuszy). Na dalszych miejscach plasowały się parafie: w Zbuczynie (dek. siedlecki) licząca 7 220 wiernych (3 kapłanów – proboszcz i 2 wikariuszy, przy czym w roku 1861 jeden wikariat był *vacat*), oraz w Trzebieszowie (dek. łukowski) gromadząca 5 900 wiernych (2 kapłanów – proboszcz i wikary). Tylko pierwsza z nich była parafią miejską. Widać więc, że w diecezji podlaskiej nie było większych parafii w ośrodkach miejskich. Tam przeważali wierni innych wyznań. Np. w Międzyrzecu, gdzie na terenie parafii w sumie mieszkało 17 082 mieszkańców, rzymskich katolików było tylko 4 188, natomiast greko-katolików – 6 565 a Żydów 6 234. Podobna sytuacja panowała w miejskiej parafii Włodawa. Na jej terytorium mieszkało w sumie 14 629 osób, z czego tylko 1 543 stanowili rzymscy katolicy, 8 721 unit i 4 350 – wyznania mojżeszowego.

Tymczasem w stolicy diecezji podlaskiej – Janowie, gdzie znajdowała się katedra i siedziba biskupa rzymsko-katolickiego, panowała sytuacja odwrotna, tzn. większość stanowili greko-katolicy (5 100). Parafia rzymsko-katolicka liczyła tutaj tylko 1 895 wiernych. Oczywiście mieszkali też i Żydzi, ale w zdecydowanej mniejszości (805). Mówiąc o wielkości parafii, warto też nadmienić, iż najmniejsza wspólnota parafialna w diecezji podlaskiej w 1861 roku była w Leśnej (dek. biański) i liczyła tylko 70 wiernych zamieszkałych w dwóch wsiach. Znajdował się tam klasztor paulinów, w którym żyło 5 ojców.

Jak już zostało powiedziane wyżej, sieć parafialna diecezji podlaskiej obejmowała 118 parafii. Przeciętnie na jedną parafię przypadało 2 064 wiernych i 1,56 kapłanów. Ale rzeczywistość była daleko inna. Przedstawia to poniższa tabela nr 3.

Tabela nr 3

Liczebność wiernych w parafiach w 1861 r.

Wielkość parafii	Ilość parafii	Stan w %
do 500 wiernych	12	10,17 %
od 501 do 1000 wiernych	17	14,41 %
od 1001 do 2000 wiernych	39	33,05 %
od 2001 do 3000 wiernych	26	22,03 %
od 3001 do 4000 wiernych	11	9,32 %
od 4001 do 5000 wiernych	6	5,08 %
powyżej 5000 wiernych	7	5,93 %

Co do liczby parafii pierwsze miejsce zajmował na równi dekanat siedlecki (16) i węgrowski (16). Niewiele mniejsze były dekanaty: bialski (14) i janowski (14), zaś najmniejszy w tym zakresie były dekanaty: garwoliński (9) i międzyszycki (9). Co do liczby kapłanów pracujących w duszpasterstwie przodował dekanat siedlecki (27 kapłanów diecezjalnych i 16 zakonnych), a następnie węgrowski (26 diec. i 10 zakon.). Najmniej księży liczyły dekanaty: garwoliński (11 diec. i 4 zakon.) oraz stężycki (15 diec. i 2 zakon.) i łaskarski (17 diec.). Przeciętnie na jeden dekanat przypadało 24 700 wiernych, 12 parafii oraz 18 kapłanów diecezjalnych i 7 zakonnych.

Podając temat danych liczbowych, należy pamiętać, iż podawana w schematyzmie liczba wiernych poszczególnych parafii nie zawsze jest pewna. Porównanie bowiem ze schematyzmami z lat poprzednich i następnych wykazuje w wielu wypadkach identyczne dane liczbowe, co by wskazywało, że redaktor schematyzmu, nie uzyskawszy od proboszcza aktualnej liczby wiernych, zapisał stan z roku poprzedniego. Mimo wszystko jednak statystyka przedstawia stan w przybliżeniu, niewiele odbiegający od prawdy.

Dzięki notatce *opp[idum]* przy parafiach miejskich, wiemy, że w diecezji podlaskiej w 1861 roku było - oprócz Janowa (stolicy diecezji) - 37 parafii miejskich, a mianowicie: Adamów, Bobrowniki, Garwolin, Kock, Kodeń, Kossów, Liw, Łaskarzew, Łomazy, Łosice, Łysobyki, Maciejowice, Miedzna, Międzyrzec, Mokobody, Mordy, Osieck, Orchówek, Ostrów, Parczów, Parysów, Piszczac, Radzyń, Rossosz, Sarnaki, Serokomla, Sławatycze, Sokołów, Sterdyń, Stężyca, Stoczek Łukowski, Terespol, Węgrów, Wisznice, Włodawa,

Wohiń, i Żelechów. Oczywiście wiele z tych miast nie różniło się od wsi. Zresztą wiele z nich po powstaniu styczniowym (w 1869 roku) czy też w późniejszych latach utraciło swoje prawa miejskie. Obecnie 27 z w/w miast spadło do rzędu wsi: Adamów, Bobrowniki, Kodeń, Kossów, Liw, Łaskarzew, Łomazy, Łosice, Łysobyki, Maciejowie, Miedzna, Mokobody, Mordy, Osieck, Orchówek, Ostrów, Paryssów, Piszczac, Rossosz, Sarnaki, Serokomla, Sławatycze, Sterdyń, Stężycza, Wisznice, Włodawa i Wohiń¹⁹. Zastanawia sprawa praw miejskich parafii Serokomla. Otóż w katalogu z 1861 roku parafia ta określona jest jako miejska, na co wskazuje adnotacja: *opp*, tymczasem pozycja książkowa *Miasta Polskie w Tysiącleciu* w ogóle nie wspomina o jakimkolwiek mieście o tej nazwie.

Schematyzm z 1861 podaje daty założenia parafii. To prawda, że daty te nie zawsze są pewne, zwłaszcza dotyczące okresu przedrozbiorowego. Niemniej w oparciu o w/w schematyzm, przedstawiamy w formie tabeli zagadnienie chronologii powstawania parafii.

Tabela nr 4

Rozwój sieci parafialnej w diecezji podlaskiej do 1861 roku

XIII	XIV	XV	XVI	XVII	XVIII	XIX	Razem
3	4	55	34	13	8	1	118

Jak widać powyżej, rozwój sieci parafialnej przyniósł w XIV w. fundację tylko 3 parafii, w XIV w. – 4 (3,4 %), w XV w. – 55 (46,6 %), w XVI w. – 34 (28,8 %), w XVII w. – 13 (11,0 %), w XVIII w. – 8 (6,8 %) a w XIX w. – tylko 1 (0,8 %). Wyraźnie zauważamy, iż rozbudowa sieci parafialnej na terenie omawianej diecezji miała miejsce w XV i XVI stuleciu. Wtedy jednak powstające parafie należały do diecezji brzeskiej i łuckiej a wcześniej włodzimierskiej. Należy jednak pamiętać, iż wiadomości do katalogu uzyskiwano drogą ankiety od proboszczów. Ci zaś nie zawsze znali dokładne daty fundacji względnie nie potrafili odnaleźć ich w źródłach. A i na przytoczonych w katalogu danych nie można całkowicie polegać, wiele z nich bowiem oparto na panującej w parafii tradycji. Mieszano też zapewne daty założenia parafii i budowy parafialnego kościoła²⁰. Z tego też względu w niniejszym artykule nie wymieniam parafii, których zapisano rok założenia.

Na 118 wszystkich parafii, posad wikariuszowskich przy proboszczach było 64 w 51 parafiach (nie licząc parafii zakonnych) . Nie wszystkie jednak wika-

¹⁹ *Miasta Polskie w Tysiącleciu*. T. 1. Wrocław- Warszawa-Kraków 1965-1967, s. 696, 712, 713, 719, 720, 721, 723, 725, 730, 731, 736, 737; t. 2, s. 458, 479, 480, 482, 486, 496, 508, 515, 516, 526.

²⁰ Wykazuje to między innymi ks. prof. Hieronim Eugeniusz Wyczawski. Zob. H. E. Wyczawski *Archidiecezja warszawska w świetle schematyzmu z 1863 roku*. „Studia Theologica Varsaviensia”, r. 6: 1968, nr 1, s. 320.

riaty były obsadzone, wakowało ich 3, a na jednym zatrudniony był zakonnik. Mansjonarie utrzymywały się jeszcze w Kodniu i w Kocku. Tutaj jednak - zarówno w pierwszym jak i w drugim przypadku - funkcje mansjonarzy pełnili jednocześnie wikariusze. Fakty te wskazują, co już zostało wcześniej wspomniane, że diecezja podlaska prawdopodobnie odczuwała brak duchowieństwa. Byłby on jeszcze większy, gdyby nie to, że w kilku parafiach i na kilku innych posadach zaangażowano kapłanów zakonnych.

Zdecydowana większość parafii (53 placówki - 44,91 %) miała tylko 1 duszpasterza - proboszcza. Były to z reguły parafie liczące do 2 tysięcy wiernych. Tylko w nielicznych wypadkach liczba wiernych przekraczała 2 tysiące osób. W 47 parafiach (39,83 %) pracowało 2 duszpasterzy: proboszcz i wikariusz. Było jednak kilka parafii, gdzie duszpasterzujący proboszcz zamiast wikariusza miał do pomocy emerytowanego kapłana tzw. rezydenta. Taka sytuacja miał miejsce w Łysobykach, Miedznej, Prostyniu, Sarnakach, Serokomli, Stoczku Łukowskim, Sławatyczach i Wodniach. W 10 parafiach (8,47 %) pracowało 3 duszpasterzy - proboszcz i 2 wikariuszy. Były jednak i tutaj pewne odstępstwa, gdzie np. w parafiach Sokołów i Żelechów pracowali: proboszcz, wikariusz i rezydent. Parafie te liczyły od 2 200 do 7 500 wiernych. Tylko w 5 parafiach (4,24 %) pracowało 4 duszpasterzy, przy czym w jednym przypadku (parafia Radzyń) oprócz proboszcza było 2 wikariuszy i emeryt pełniący funkcję kapelana siostr zakonnych prowadzących w mieście przytułek. Tutaj w dwóch parafiach duszpasterstwo prowadzili zakonnicy (Goźlin - Marianie, Włodawa - Paulini). Jak na placówki obsadzone czterema kapłanami, nie były to parafie liczne. Tylko dwie spośród nich liczyły powyżej 5 tysięcy wiernych (Radzyń - 5618 i Kock - 9121). Pozostałe były bardzo małymi parafiami (Kodeń - 506, Goźlin - 883, Włodawa - 1543). Nie dziwi to jednak, a to z tej racji, że - oprócz Kodnia - były to parafie zakonne. Natomiast specyficzna sytuacja panowała w Kodniu, gdzie w parafii liczącej 506 wiernych oprócz proboszcza pracowało 3 wikariuszy, którzy jak już zostało wspomniane wyżej, pełnili jednocześnie funkcję mansjonarzy²¹. Wielość duszpasterzy w tak małej parafii tłumaczył fakt, iż miejscowy kościół parafialny św. Anny był jednocześnie sanktuarium maryjnym, mieszczącym w sobie cudowny obraz Matki Bożej Kodeńskiej. Obraz ten przedstawiający malarską kopię hiszpańskiej rzeźby Matki Bożej z Guadalupe, był koronowany koronami papieskimi w roku 1723 przez biskupa łuckiego Stefana Rupniewskiego. Była to trzecia koronacja obrazu na terenach dawnej Polski: pierwsza koronacja koronami papieskimi miała miejsce na Jasnej Górze - 1717, potem w Trokach k/Wilna - 1718 i w Kodniu - 15 sierpnia 1723 r. Było to więc sanktuarium tętniące życiem religijnym, sakramentalnym, stąd i potrzeba kilku kapłanów do obsługiwanego przybywającym pielgrzymom. Przypomnijmy, iż na terenie tejże parafii zamieszkiwało 7580 greko-katolików i 809 wyznawców judaizmu.

²¹ Przy nazwiskach wikariuszy w katalogu jest zapis: *Vicarii simulq. mans.*

Tylko w jednej parafii w Siedlcach pracowało 5 duszpasterzy. Była to jednak specyficzna parafia, licząca 4 030 wiernych. Zasadniczo w pracy duszpasterskiej proboszcza wspierało dwóch wikariuszy. Ze względu jednak na fakt, że na terenie parafii istniała – jak zapisano w katalogu – *schola superior tum paroch.* – przy parafii mieszkał prefekt oddelegowany do tejże placówki dydaktycznej. Ponadto na terenie parafii w Siedlcach znajdowała się miejska kaplica pod wezwaniem NM Panny, stąd przy kościele parafialnym mieszkał jej kapłan – jako piąty duchowny pracujący w parafii.

Pod względem pracujących przy kościele parafialnym kapłanów, przewodziła wszystkim parafia Skurzec, w której mieszkało 12 księży, chociaż liczyła tylko 1940 wiernych. Była ona jednak – jak czytamy w katalogu – *sub regime PP. Marianorum*. Miejskowy klasztor księży marianów był wówczas siedzibą przełożonego generalnego zakonu. Ponadto znajdował się w nim nowicjat i dom studiów dla kleryków²². Stąd nie dziwi tak duża liczba księży.

Na szczególną uwagę zasługuje Janów – stolica diecezji. Parafia katedralna liczyła tu tylko 1 895 wiernych (wobec 5 100 greko-katolików) i pracowało w niej dwóch kapłanów: proboszcz i wikariusz. Jednak na jej terenie w samym mieście znajdował się klasztor ojców dominikanów, w którym mieszkało i pracowało duszpastersko trzech kapłanów zakonnych. Stąd można powiedzieć, iż mieszkańcy Janowa objęci byli opieką duszpasterską przez 5 kapłanów.

Kościół

Na terenie diecezji podlaskiej znajdowało się 118 kościołów parafialnych oraz 47 kaplic. Spośród tych pierwszych 7 miało tytuł kościoła prepozyturalnego, w 5 przypadkach były to kościoły filialne jednocześnie będąc parafialnymi, natomiast 6 kościołów parafialnych znajdowało się pod zarządem zakonnym. Z interesującego nas schematyzmu dowiadujemy się o tytułach kościołów oraz patronacie poszczególnych parafii. Przytoczenie tytułów kościołów stanowi ważny przyczynek do historii kultu różnych Świętych na terenie diecezji. Wprawdzie wezwania poszczególne kościoły otrzymywały przeważnie przy poświęceniu świątyni lub fundacji parafii, a więc w czasach odległych, co było przejawem czci ulubionych wówczas świętych, ale właśnie dzięki łączeniu tych kultów z tytułami kościołów przetrwały one do czasów ostatnich choćby w postaci parafialnych odpustów, obchodzonych w dni patronalne.

Tylko 25 kościołów było poświęconych Osobom i Tajemnicom Boskim, z czego tytuł Trójcy Świętej miało 16 kościołów, Przemienienia Pańskiego - 2, Bożego Ciała - 1, św. Krzyża - 6. Z kolei 23 kościoły nosiły wezwanie Matki Bożej, w tym Niepokalanego Poczęcia - 2, Nawiedzenia - 4, Narodzenia - 2, Zwiastowania - 2, Wniebowzięcia - 13 i M.B. Bolesnej - 1. Pozostałe kościoły

²² Zob. <http://www.marianie.pl/index.php?page=pages&text=53>

miały za patronów świętych. I tak wezwanie św. Stanisława BM miało 9 kościołów, św. Jana Chrzciciela – również 9, świętych Piotra i Pawła – 6, św. Annę – 5, św. Jakuba Ap. – 4, św. Michała Archanioła – 4, św. Wojciecha – 4, św. Bartłomieja – 3, św. Jadwigi – 2, św. Marii Magdaleny – 2, św. Wawrzyńca – 2, św. Mikołaja bpa – 2, św. Antoniego – 1, św. Barbarę – 1, św. Wojciecha – 1, św. Andrzeja -1, św. Izydora – 1, św. Zygmunta – 1, św. Felicję – 1, św. Małgorzatę – 1, św. Filipa Nereusza – 1, św. Jana Jałmużnika – 1, św. Krzysztofa – 1, św. Sebastiana – 1, św. Marcina – 1, św. Leonarda – 1, św. 10 tysięcy Męczenników – 1, św. króla Ludwika X – 1, Nawrócenia św. Pawła – 1.

Prócz kościołów parafialnych na terenie diecezji podlaskiej były jeszcze 42 kaplice. Sporą ich część - w liczbie 19 - stanowiły kaplice cmentarne. W niektórych parafiach oprócz kościoła parafialnego funkcjonowały po dwie kaplice. Wymienić tu należy parafie: Biała, Janów, Kock, Międzyrzec, Radzyń, Węgrów, Wisznice i Żelechów.

Duchowieństwo

Według schematyzmu diecezja podlaska liczyła 203 kapłanów, przy czym w duszpasterstwie czynnych było 184. Ponadto na terenie diecezji mieszkało, udzielając się duszpastersko jeszcze 75 kapłanów zakonnych. Gdy chodzi o rozmieszczenie księży w diecezji, to największe ich skupiska były w dekanatach: siedleckim – 27 diecezjalnych i 16 zakonnych, i węgrowskim – 26 kapłanów diecezjalnych i 10 zakonnych (zob. tabela nr 2). Było to uwarunkowane liczbą wiernych zamieszkanych na tych terenach. Jak zostało powiedziane wyżej, były to liczebnie dekanaty największe: dekanat siedlecki – 36 697 wiernych, zaś węgrowski – 32 476. Może dziwić, że w dekanacie łukowskim liczącym 34 771 wiernych pracowało tylko 18 kapłanów diecezjalnych. Jednak wszystko się staje zrozumiałym, gdy spojrzymy na tabelę nr 2, która pokazuje, że duchowieństwo diecezjalne w tymże dekanacie było wspierane przez 17 kapłanów zakonnych, bowiem na terenie dekanatu znajdowały się cztery konwenty zakonne i jedno kolegium pijarskie (w Łukowie).

W diecezji podlaskiej tylko 3 kapłanów przekroczyło 50 lat kapłaństwa. Najstarszy z jubilatów

ks. Jan Żebrowski, kanonik honorowy podlaski, liczył 80 lat życia i 54 lata kapłaństwa. Mimo swego sędziwego wieku piastował jeszcze urząd *curatusa* parafii Mokobody (od 1814 r., czyli 47 lat). Rok młodszym był ks. Feliks Grzymała – rezydent w parafii Miedzna, mający również 54 lata kapłaństwa. Trzecim kapłanem był ks. Andrzej Zawadzki, od 47 lat pełniący urząd *curatusa* parafii Wyszaków. Ten liczył 75 lat życia i 51 lat kapłaństwa. Na 203 kapłanów, 38 nie przekroczyło 10 lat kapłaństwa (18, 7 %). Największy procent stanowili kapłani między 11 a 20 rokiem kapłaństwa – 54 (26,6 %). Dodajmy tylko, że w 1861 r. w diecezji podlaskiej pracowało 6 neoprezbiterów. Gdy chodzi o dane statystyczne pod względem kapłanów z jednego rocznika święceń,

to największy odsetek stanowili duchowni wyświęceni w 1842 roku, czyli liczący 19 lat kapłaństwa, których było 12 (5,9 %). Duchowieństwo diecezji podlaskiej najogólniej mówiąc było młode, bowiem jego średnia wieku wynosiła 45, 96 lat. Najmłodszy ksiądz pracował w dekanacie janowskim (średnia wieku 42, 9 l.), łaskarzewskim (43,75 l.) oraz stężyckim (44,0 l.). Najstarsi byli kapłani w dekanacie węgrowieckim (51,6 l.) i garwolińskim (47,3 l.).

Z katalogu nie można wyczytać wprost, które ze 118 parafii były parafiami samodzielnymi w ścisłym, kanonicznym znaczeniu, a które znajdowały się jeszcze w stadium przejściowym jako tzw. ekspozytury czy kapelanie. Jedyną tu wskazówką, choć nie zawsze pewną, jest tytuł, dawany duchownym kierującym poszczególnymi parafiami. Gdy chodzi o kapłanów zarządzających danymi parafiami, należy zaznaczyć, iż ogólnym terminem obejmującym wszystkich zwierzchników parafii był tytuł *rządcy kościołów parafialnych*. Mieścił on w sobie archaiczne już w zaistniałych warunkach rozróżnienie: *praepositus* – proboszcz, *curatus* – pleban, *commendarius* – komendarz oraz przejściowego *administratora parafii*.

W diecezji podlaskiej w ogromnej większości parafii, bo w 86 ich rządcy posiadali tytuł *curatus*, co oznacza, że ich parafie były samodzielne i posiadały instytucjonalnych plebanów. W 7 parafiach: Kodeń, Łosice, Trzebieszów, Kock, Międzyrzec, Liw i Węgrów określono ich rządców tytułem *prepozytów*. W połowie XIX stulecia tytuł *praepositus* należał raczej do archaicznych, ponieważ przy większości wymienionych prepozytur nie było już kolegium kapłanów²³, które by stanowiły podstawę dla jego stosowania. W Kodniu i Kocku pracowało bowiem 3 wikariusze, w Międzyrzeczu i Węgrowie – 2, zaś w pozostałych trzech prepozyturach – po jednym. Można przypuszczać, iż przyczyną wygaśnięcia wymienionych kolegiów był brak księży w diecezji podlaskiej oraz także prawdopodobnie utrata wielu uposażeń. Katalog jednak o tym nie wspomina. Mimo tego proboszczowie tych parafii zachowali dawny tytuł prepozytów.

Gdy chodzi o zagadnienie braku kapłanów, to wskazują na to adnotacje przy niektórych parafiach. Mianowicie w katalogu w kilku przypadkach, tzn. w parafiach: Ostrów (4 500 wiernych), Zbuczyn (7 220) czy Ryki (2 780) w miejscu przeznaczonym na wpis nazwiska wikariusza, widnieje napis: *vacat*, co oznacza, iż urząd ten nie był objęty przez żadnego z księży. Informacja taka sugeruje przypuszczenie, że prawdopodobnie w diecezji podlaskiej miały miejsce braki personalne.

W 12 przypadkach rządcy parafii określani zostali w katalogu tytułem *administratora*. W 4 parafiach kierujący parafią duchowni posiadali tytuł *komenda-*

²³ Tytuł *prepozyta* ukształtował się w średniowieczu, nosił go zwierzchnik kościoła, przy którym było kolegium kanoników, mansjonarzy, niektóre szpitale oraz mniejsze od opactwa placówki zakonów monastycznych. Zob. J. Szymański, *Początki prepozytury w diecezji krakowskiej*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, 9 (1962), z. 1, s. 66-76. Por. J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*. T. 2. Poznań 1964, s. 622-623.

rza. Termin *komendarz* w jednych wypadkach miał to samo znaczenie co *administrator* i oznaczał, że komendarz tymczasowo zawiadywał parafią podczas jej wakansu, w innych, że parafia była inkorporowana przez jakąś instytucję kościelną lub inną parafię, czyli kumulowana przez innego beneficjanta, który powierzył w niej duszpasterstwo swemu zastępcy, komendarzowi. Proboszczem właściwym była w takich wypadkach odnośna instytucja lub osoba. Niestety na podstawie skąpych adnotacji w katalogu, nie jesteśmy w stanie we wszystkich przypadkach ustalić, w jakim znaczeniu zarządzali parafiami w/w komendarze oraz administratorzy. Pewną wskazówkę może stanowić drobna adnotacja. Otóż w kilku przypadkach przy nazwisku administratora czy komendarza, widnieje – oprócz roku urodzenia i roku święceń kapłańskich – zapis skrótowy *b* (beneficjum) z konkretną datą roczną oznaczającą objęcie danej placówki duszpasterskiej na stałe. Można przypuszczać, iż taka parafia stanowiła filię innej lub też była kumulowana przez jakiegoś beneficjanta, w imieniu którego na stałe duszpasterzował dany administrator lub komendarz. W przypadku braku adnotacji *b* wraz z datą, można wnioskować, iż dany kapłan zawiadywał parafią tymczasowo w okresie wakansu. Taką sytuację spotykamy w parafiach: Borowie, Brzeziny, Domanice, Horbów, Jeziory, Konkolownica, Łomazy, Malowa góra, Nowotwór, Stara wieś i Zwola.

W czasach gospodarczego zubożenia wiele inkorporacji bywało przez biskupów uwalnianych od finansowych zobowiązań. Jedyną korzyścią, jaką miały kolegia wikariuszy i zakony, to pierwszeństwo obsadzania kandydatami z ich grona parafii niegdyś inkorporowanych²⁴. Taka sytuacja prawdopodobnie panowała w parafii Nowodwór, gdzie administratorem był ks. Walenty Szepietowski. Na takie założenie wskazuje zapis w schematyzmie: *Postea oppidum Nowodwór et Eccl. Paroch. cum jure patronatus PP. S. J. Collegii Cracovien S. Petri donata sunt*. Wiemy również, iż parafia Starawieś stanowiła filię parafii Węgrów, gdzie miejscowy *commendarius* ks. Konstanty Jabłoński zarządzał nią w imieniu prepozyta węgrowskiego. Analogiczna sytuacja panowała w parafii Konkolownica, będącej filią Trzebieszowa. Tutaj komendarzem w imieniu proboszcza trzebieszowskiego był ks. Dominik Wierciński. Podobnie było także w parafiach Hadynów i Huszcza. W tej pierwszej stanowiącej filię Łosic, duszpasterstwo sprawował *commendarius* ks. Jan Roguski, natomiast w Huszczy (filialna dla parafii Kodeń), urząd komendarza pełnił ks. Walenty Nawrocki.

Niemniej wiemy, że ks. Jan Chyczewski – curatus parafii Wargocin (475 wiernych) jednocześnie pełnił urząd administratora parafii Brzeziny (600 wiernych). Widzimy, iż w tym przypadku miała miejsce kumulacja beneficjów. Być może usprawiedliwienie mógł stanowić fakt, że zarówno Wargocin jak i Brzeziny były bardzo małymi liczebnie parafiami, stąd obie razem ledwo wystarczały jako podstawa egzystencji duchownego.

²⁴ Zob. Z. Skiełczyński, *Archidiecezja warszawska w latach 1818-1830*. W: *Studia z historii Kościoła w Polsce* T. 4. Warszawa 1978, s. 179.

Zakony

Na terenie diecezji podlaskiej działały także zakony. Ich stan w roku 1961 przedstawia tabela nr 5.

Tabela nr 5

Zakony i zgromadzenia męskie w diecezji podlaskiej w 1861 r.

L.p.	Zakon	Liczba			
		Domów	Księży	Alumnów	Braci
1.	Augustianie	1	3	-	-
2.	Bernardyni	3	12	1	5
3.	Dominikanie	3	7	-	-
4.	Franciszkanie	1	2	-	1
5.	Karmelici	2	6	1	2
6.	Marianie	2	16	3	-
7.	Paulini	2	9	-	-
8.	Pijarzy	1	2	-	-
9.	Reformaci	2	19	3	8
	Razem	17	76	8	16

Jak ilustruje powyższa tabela, w diecezji podlaskiej działało 8 zgromadzeń zakonnych. Augustianie posiadali jeden klasztor w Orchówku, gdzie 3 ojców prowadziło duszpasterstwo parafialne.

Bernardyni posiadali 3 klasztory: w Łukowie, Jeleńcu (par. Tuchowicz) i Krześlinie. W konwencie łukowskim mieszkało 7 ojców, 1 kleryk oraz 2 braci zakonnych, w Jeleńcu tylko 1 ojciec, natomiast w Krześlinie (par. Suchożebrzy) – 4 ojców i 3 braci.

Z kolei dominikanie w diecezji podlaskiej mieli 3 konwenty: w Janowie, Terespolu i Zofiborze (par. Łuków). W klasztorze janowskim mieszkało 3, w terespolskim – 2 a w zofiborskim – 2 kapłanów. W Terespolu dominikanie prowadzili miejscową parafię.

W granicach diecezji działali także franciszkanie, mając jeden klasztor w Stężyicy zamieszkały przez 2 kapłanów i 1 brata.

Dwa klasztory posiadali karmelici: w Woli Gułowskiej (par. Adamów) i Woli Osowskiej (par. Kock). W tym pierwszym przebywało 5 kapłanów, 1 kleryk oraz 2 braci, w drugim natomiast tylko jeden kapłan.

Zgromadzenie Księży Marianów miało także 2 klasztory: w Goźlinie (4

kapłanów) oraz w parafii Skurzec (12 kapłanów i 3 kleryków). W tej drugiej marianie prowadzili duszpasterstwo parafialne.

Również 2 klasztory posiadali na terenie diecezji podlaskiej paulini: w Leśnej (5 kapłanów) i Włodawie (4 kapłanów). W tej drugiej prowadzili oni miejscową parafię.

W diecezji podlaskiej działali także reformaci, posiadający także 2 konwenty: w Białej (9 kapłanów, 1 kleryk, 4 braci) i w Węgrowie (10 kapłanów, 2 kleryków, 4 braci).

W granicach diecezji istniał tylko jeden klasztor księży pijarów – w Łukowie, zamieszkały przez 2 kapłanów.

Podsumowując na terenie diecezji podlaskiej działało 17 domów zakonnych, w których zamieszkiwało 76 kapłanów, 8 alumnów i 16 braci zakonnych. Zakony te prowadziły duszpasterstwo parafialne w 6 parafiach: Goźlin (marianie), Leśna (paulini), Orchówek (augustianie), Skurzec (marianie), Terespol (dominikanie) i Włodawa (paulini).

Instytucje charytatywne

Na podstawie katalogu wiadomo, że w diecezji podlaskiej funkcjonowały pewne instytucje dobroczynne. Chodzi o 2 *Hospitalia Puellarum Charitativum*: w miejscowości Biała i Radzyń. Tę pierwszą instytucję charytatywną prowadziło 8 siostr zakonnych, natomiast drugą – 2. Nie wiadomo jednak z jakiego zgromadzenia zakonnego były to siostry oraz ile pensjonariuszek mieszkało w tychże szpitalach. Ponadto w 4 parafiach, tj. Białej, Janowie, Międzyrzeczu i Ruskowie znajdujemy zapis: *Domus inspec. puerorum (vulgo sala ochrony małych dzieci)*, co świadczy, że działały tam quasi przytułki dla dzieci.

Uwagi końcowe

W powyższym studium oparłem się tylko na katalogu z 1861 roku. Konkludując, należy zaznaczyć, iż katalog ten stanowiący podstawę dla niniejszego rozważania, przedstawia stan diecezji, nie z roku, który został wypisany na karcie tytułowej, ale z okresu nieco wcześniejszego, tzn. z czasu przygotowania go do druku. Można więc przyjąć, iż chodzi tu o okres wcześniejszy o kilka miesięcy od 1 stycznia roku, podanego w tytule katalogu.

Nie sięgałem do innych źródeł, do starszych schematyzmów (katalogów), bowiem nie chciałem zaciemniać obrazu diecezji, jaki można otrzymać na podstawie jednego tylko katalogu. Z tych też względów powstrzymałem się od uzupełniania luk w niniejszym studium wiadomościami z innych źródeł. Każdy schematyzm diecezjalny można uważać w pewnym sensie za kontynuację dawnych protokołów wizytacyjnych, choć pod względem wielości informacji w nich zawartych, są uboższe od tych ostatnich. Mają jednak swój walor

w stosunku do wizytacji: dają mianowicie informacje o całej diecezji w jednym, określonym roku. Tymczasem nigdzie nie znajdziemy – w żadnej diecezji – zespołu akt wizytacyjnych opisujących stan diecezji w jednym, tym samym roku. Należy jednak pamiętać, iż przy studiach zasadniczych, których celem byłyby dzieje diecezji, należałoby dla uściślenia i uzupełnienia uzyskanych wiadomości z danego roku przeprowadzić porównanie z informacjami schematyzmu roku poprzedniego i następnych.

Die Diözese Janów angesichts des Schematismus von Jahre 1861

Zusammenfassung

Die Verzeichnisse der Kirchen und der Geistlichen einzelner Diözesen oder Ordensprovinzen, die seit Ende des XVIII Jahrhunderts systematisch herausgegeben werden und die man Schematismen, Elenchen oder einfach Jahrbücher nennt, sind wegen der Informationen, die sie enthalten, wichtige Erkundigungsquellen für die Geschichte polnischer Diözesen und Ordensprovinzen. Natürlich ist der Ausmaß der Informationen einzelner Schematismen sehr verschieden, manchmal ist er reich manchmal mehr oder weniger karg, immer aber sind die Informationen für einen Geschichtsforscher sehr nützlich, da sie sich auf eine ganze Diözese oder Ordensprovinz in einen bestimmten Zeitpunkt beziehen.

Was man aus einem Schematismus erkundigen kann, habe ich auf Grund eines beliebig auserwählten und mittelmäßig ausgedehnten Schematismus des Bistums Janów von Jahre 1861 dargestellt. Er übermittelt viele Informationen über den damaligen Bischof, seinen Weihbischof, die wichtigsten Ämter des Bistums, das Domkapitel, die Priesterseminare, andere kirchliche Institutionen im Bistum, die Pfarreien, die Pfarrgeistlichkeit, die Orden im Bistum.

Es wäre jedoch ein Fehler, die aus den Schematismen herausgeholt Informationen, auch wenn sie sehr umfangreich und zahlreich wären, als die Geschichte der Diözese in diesen Zeitabschnitt zu betrachten. Sie können nur als ein Teil dieses Stoffes gelten, der erst im Ganzen der Geschichtsbeschreibung ein er Diözese oder einer Ordensprovinz dient.

Übersetz von Paweł Staniszewski